

Ferge Zsuzsa

...MINDIG MÁS TÖRTÉNIK. A JÓLÉTI ÁLLAM LEHETSÉGES JÖVŐKÉPEI MAGYARORSZÁGON 2015-IG

Az eddigi tapasztalatok

Bocsánatot kérek Nádas Pétertől, hogy eloroztam az Élet és Irodalomnak adott interjújának címét. A gondolat ott így ágyazódik be: „Az összefüggések mindig más jellegűek, mint amire számítunk. Kerényi Grácia, aki pedig Ravensbrückből jött haza, még a halálos ágyán is azt ismételtette, hogy Peti, ne felejtse el, hogy mindig más történik. Azt nem mondta meg, hogy mihez képest más. Más.”

Az állammal, a jóléti rendszerekkel, a magyar társadalommal is valószínűleg más fog történni, mint amit most racionálisan végig tudok gondolni. A félig-meddig racionális elemekkel építkező forгатókönyveket kompetencia hiányában figyelmen kívül hagyom. Sok ilyen van pedig. Felgyorsulhat a technológiai-informatikai forradalom, és mindannyian a bőrünkbe ültetett chipkártyákkal fogunk majd vásárolni, beszélgetni, tv-t nézni, gyilkolni és társadalmi konfliktusainkat kezelni. Lehet, hogy az informatika fejlődésével földön kívüli, vagy virtuális világok felé mozdulunk el. Természeti katasztrófák sora következhet be, és mindannyian a víz, orkánok, földrengések, járványok hatásainak leküzdésével leszünk elfoglalva, kissé megkésve támaszkodva az emberi szolidaritásra. Elterjedhetnek a fundamentalizmusok, háborús tereppé változtatva a föld kisebb-nagyobb részét. Elég borúsak a felmerülő képek, legyenek tudományos-fantasztikusak, vagy globalizációs rémálmok. Az örök béke, biztonság és boldogság előképei manapság kevésbé uralják a horizonton kirajzolódó fantazmagóriákat. Ilyenek az én szigorúan racionális képtáramból is eléggé hiányoznak.

Sosem foglalkoztam jövőkutatással. Hacsak annyira nem, hogy a megismert, múltat-jelent összekötő trendekből gyakorta vontam le olyasfajta következtetéseket, hogy ha a dolgok így mennek tovább, akkor valami baj lesz. Olykor – optimistábban és ritkábban – valamilyen társadalmi konszenzussal és megfelelő politikával kialakuló változás nyomán javulást reméltem. A modern jövőkutatási kódexek szerint mindez persze nem ildomos – a trendvonalakat nem szabad meghosszabbítani, a lehetséges minőségi változásokat kellene megragadni tudni. Ilyenek lennének az egy-egy kulcsszóval jellemezhető, pozitív elmozdulást jelentő modellek, például a tudásalapú, az informatikai, a fenntartható, vagy a befogadó-összetartozó társadalom modelljei. „A jövőkutatók egyetértenek abban, hogy a 21. század első évtizedei olyan korszakot hoznak, amelyben végbemegy az ipari civilizáció meghaladása és az emberi lét civilizációs mélységű megújulása. Különböznek viszont az elképzelések és az előrejelzések abban a tekintetben, hogy ez a civi-

zációs váltás miként és milyen eredménnyel valósulhat meg. A civilizációváltást megvalósító és egyre szélesebb körben ismert lehetséges társadalmi jövőmodellek többféle formát ölthetnek: az információs társadalom, az informalizált társadalmak, a duálisan vagy a plurálisan informalizált társadalom, az igazságos verseny társadalma, a fenntartható társadalom és az interaktív szükségletek társadalma alakot.” (Hideg É., [é. n.]) (A tanulmány függelékében reprodukálom a webről ennek a jövőképnek a vázát.)

Mínthogy nem vagyok jövőkutató, nem tudok ebben a rendszerben gondolkodni. Nem tehetek most sem mást, mint eddig: a mai erő- és érdekviszonyok lehetséges elmozdulásából próbálom meg elképzelni a mai jóléti rendszerek állapotát tíz év múlva.

A társadalompolitika rendszerváltást követő trendjei azonban nem evidensek. Van három ismert klasszikus szociálpolitikai modell, amelyek mögött különböző érdekszerveződések, a szakirodalom kifejezésével „osztályszövetségek” vannak, és ezek valamennyire hatnak a társadalmi viszonyok jellegére is, a társadalmak jóléti arculatára is. A mögöttes domináns értékeket a három nagy európai ideológiai vonulattal jelölik, megkülönböztetve a liberális, a konzervatív és a szociáldemokrata típusú értékrendszereket, illetve az ezekkel jellemzett jóléti modelleket. A modellek soha, sehol nem jelennek meg vegytisztán, de viszonylagos dominanciájuk kivehető. Magyarországon azonban nem ez a helyzet.¹ „Az egyes kormányok saját politikai jellegüket – a koalícióban lévő pártok öndefinícióját követve – a hagyományos ideológiai terminusokban határozták meg. Az első kormány önmagát kereszténydemokrata-konzervatívnak tekintette, a második szociáldemokrata-liberálisnak, a harmadik jobboldali konzervatívnak (kereszténydemokrata elem nélkül), a negyedik ismét szociáldemokrata-liberálisnak. A valóságban gyakorlatuk csak részlegesen illeszkedett e vállalt címekhez.” (Ferge, 2003) A modellek – Lelkes Orsolya kifejezésével – teljesen arctalanok maradtak, pontosabban régi és új, gyakran ellentmondásos, improvizált vagy tűzoltó elemekből összevegyített *hibrid* modellek alakultak ki.

Ennek sokféle magyarázata lehetséges. 1990 után nem formálódott ki semmilyen közös elképzelés arról, hogy merre haladjon a társadalom, illetve hogy mekkora közfelelősséget kell vállalni, ha a rendszerváltást nagyon jelentős, akkor már elég pontosan belátható tömeges helyzetromlások követik. Ennek következtében a szociál-, vagy épp gazdaságpolitikai lépések a tömeges rossz helyzeteket soha nem kívánták megelőzni, legföljebb utólag enyhíteni. De még az enyhítés módjáról sem forrott ki valamilyen többségi egyetértés. A politikai pártok szabad teret kaptak, hogy négy évre hatalomra kerülve a maguk szája szerint alakítsák a szociálpolitikát. Nem állítom, hogy nem született számos olyan jogszabály, amelyeket politikai jó szándék, európai vagy humanitárius mércéhez igazodási akarat vezérelt. Ám legalább ilyen jellemző, hogy minden kormányon lévő párt (még az adott koalícióban részt vevő kisebbségi partner is) rá kívánta nyomni saját bélyegét az országra. Ez részben ideológiailag motivált intézkedéseket jelentett, részben öncélú különbségkeresést. Mindkét törekvés szükségképpen vezetett ellentmondásos intézkedésekhez, illetve egy libikóka jellegű szociálpolitikához. Az egyes kormányok hol az előző kormány lépéseit írták felül, hol az adott koalíción belüli ellentétek miatt keletkeztek ellentmondások.

Sokféle „felülíró mechanizmus” alakult ki. Szokássá vált, hogy az egyes kormányok csekély parlamenti kisebbséggel hoztak törvényt, olykor „saját” arcük domborításáért, olykor azért, hogy a jövőre vonatkozó kormánykötelezettségek törvénybe iktatásával

szűkítsék a következő kormány mozgásterét. A „következő kormány” természetesen ugyancsak ön maga megkülönböztetése, továbbá a ráörökített terhektől való szabadulás érdekében sürgősen megváltoztatta az érvényes jogszabályok egy részét. A következmény az lett, hogy a globális piaci mozgások miatt amúgy is súlyosan elbizonytalanodó világban a szociálpolitika nem csökkentette, hanem – hivatásával tökéletes ellentmondásban – még növelte a létbizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot. A létbizonytalansági probléma megoldásának eszközéből maga is a probléma része lett. Ezt a 15 éve folyamatosan változó, hibridizált és libikóka jellegű szociálpolitikát itt tovább nem elemzem. Ám a jövőt firtató gondolkodásra ez a tapasztalat óhatatlanul rányomja a bélyegét.

Lehetséges jövők²

Bevallottan leegyszerűsített vázlatokat mutatok be. Három forgatókönyvet írok le – támaszkodva a ma ismert fogalmakra, betartva a szokásos, többé-kevésbé történelmi sorrendet. Lehetséges (i) elmozdulás valamilyen neoliberais modell felé; (ii) elmozdulás konzervatív-neokonzervatív irányba; (iii) közeledés egy többé-kevésbé harmadi kutas szociáldemokrata modellhez. Mindemellett lehetséges a 15 éve (sőt régebb óta) tartó libikóka hanyórádás folytatása, egy jellegtelen, képlekeny arcélú antimodell megtartása.

Minden modell fő vonásait és társadalmi esélyeit mérlelem. Ennél a mérlelésnél néhány peremfeltételt figyelembe veszek:

- az infotechnika és infokommunikáció jelentős terjedését valószínűnek tartom;
- a demográfiai előrejelzések egy része már 10 éven belül érezteti a hatását. A népesség összlétszámára vonatkozó becslések nem jeleznek nagy csökkenést, de a gyerekek száma tovább csökken(het), és az idősök száma emelkedik. A roma népesség növekedése nagyon valószínű. Habcsek László a roma népesség számát 2001-ben 550 ezerre, 2011-ben 660 ezerre, 2021-ben 780 ezerre teszi.

- Pozitívan ható csodák nem valószínűek. Nem hiszem, hogy 10 év alatt kialakul a tudástársadalom, vagy a teljes foglalkoztatás, vagy sikerül legyőzni a szegénység újratermelődését és a cigánység szegregálódását.

- Noha valószínűtlennek tartom a posztmodernnek nevezett tendenciák (a nagy összefüggések nélkül lebegő antistruktúrák) uralkodóvá válását, az individualizálódás valószínűleg erősödik.

- Az általam is osztott értékrend szerint a közösségnek rendkívül nagy a felelőssége abban, hogy hogyan alakul a társadalom *minden* tagjának a jóléte, hogy csökken-e, avagy nőnek a társadalmi és fizikai életesélyek egyenlőtlenségei. A méltányosabb és jobb hatású társadalompolitikához többletforrások kellenek. (Egyébként a kelet-nyugati jóléti szakadék is tovább nő.) Ezek a források jó esetben is csak részlegesen fognak rendelkezésre állni. A következő 10 év társadalompolitikai fejlesztésének kulcskérdése az, hogy lesz-e politikai erő és akarat arra, hogy a lehető legtöbb forrás kerüljön ilyen célokra a 2. Nemzeti Fejlesztési Tervből, illetve hazai forrásokból.

A modellek jövőbeni tartalmát és esélyeit tehát a következőképpen látom.

(i) A neoliberális alternatíva

Esping-Andersen szerint a „liberális” jóléti államot jellemzi „a rászorultság igazolásához kötött segélyezés, a szerény színvonalú univerzális transzferek vagy az ugyancsak szerény társadalombiztosítási rendszerek... Az ilyenfajta állam támogatja a piacot, akár passzívan [...], akár aktívan, a magán jóléti rendszereknek nyújtott szubvenciókkal. Az ilyen állam hatásosan korlátozza a szociális jogok erejét.”

Magam a neoliberalizmussal kapcsolatban a következőket tartottam kiemelésre érdemesnek:

Az 1970-es évektől kezdődően a világszerte terjedő neoliberális tan – és az ezt gyakorlatba átültető monetarista gazdaságpolitika – új társadalmi paradigmát hozott. E paradigma elvi szinten a fentebb leírt liberális modell különösen szélsőséges változatának felel meg, tagadva a felvilágosodás értékeinek, mármint a szabadság, egyenlőség, testvériség hármásának összetartozását. Abszolút elsőséget – ha nem épp kizárólagosságot – biztosít a szabadságnak, kivált az úgynevezett negatív szabadságjogoknak, illetve a (piaci) választás szabadságának. Az egyéni és társadalmi jólét biztosítását mindenekelőtt a piacra bízva, minimalizálja az állam felelősségét, voltaképp a közfelelősséget. A magánjólét és a magántulajdon nevében érvényteleníti a közjó és ezzel a közösségi tulajdon fogalmát. A korábban kialakult jóléti állam intézményeiből legfőljebb a szegények alacsony szintű segélyezését kívánja megtartani a lehető legszűkebb körben, minél pontosabban célozva az „igazán szegényekre” és „érdemes szegényekre”. Elfelejtkezik arról, hogy egyén és közösség csak egymással való viszonyban értelmezhető, azaz egymást szükségképpen feltételezik, korlátozzák és erősítik. Így voltaképpen a társadalmi individualizálásának a folyamatát indítja el vagy erősíti föl, amelyen belül alig van helye a társadalmi közös védelmeknek. (Ferge, 1997).

Mások ezt úgy fejezik ki, hogy „a neoliberalizmus olyan filozófia, amely a piac létét és működését önmagában való jónak tartja, [...] és a piac, vagy piaci jellegű struktúrák működését önmagában álló etikának tekinti, amely minden emberi cselekvést vezérelni képes, és minden korábbi erkölcsi meggyőződést helyettesít.”³

A magyar neoliberálisok (akik közül igen kevesen vállalják föl ezt a címkét) nagyjából ezeket a hittételeket vallják. A súlypontok változóak. A rekapitalizálódás első éveiben érthető módon a privatizálás és piacosítás szükségességén volt a hangsúly, valamint a korábban (állítólag) elkényeztetett polgárok beállítódásainak átalakításán. 2002 óta a leggyakoribb témává a jóléti állam jelentős visszaszorításának követelése vált, az „állam a legrosszabb gazda”, és a „kisebb állam” jelszavakkal. A pillanatnyi (de hosszú távra szóló) neoliberális követelések közül ma a következők tűnnek a legerősebbnek:

– az egészségügy több-biztosítós modellje, ami a közfelelősségű és közös egészségügyet meggyöngíti;

– a „kisebb állam” követelése, beleértve a közalkalmazottak számának jelentős csökkentését. Az érvek legerősebbike az a riogatás, hogy 800 ezer közalkalmazott van, a foglalkoztatottak 20 százaléka, amit rendkívül magas arányként állítanak be. Tényszerűen az arány nehezen minősíthető, sok a bizonytalan adat. A jelen tanulmány végén közölt – biztosan pontatlan – táblázatból a következők valószínűsíthetők: a közalkalmazotti arány, ha a foglalkoztatottakhoz viszonyítunk, valószínűleg közepes. A

foglalkoztattak aránya azonban az egyik legalacsonyabb Európában. A közszolgák számát az össznépeséghez kell viszonyítani, hiszen azt szolgálják. Ez az arány Magyarországon valószínűleg sokkal alacsonyabb a szükségletnél is, az országok többségének arányainál is. A skandináv országokban, amelyekben az egészségügyben és az oktatási-nevelési rendszerben jó minőségű szolgálatra törekszenek, a magyarhoz képest kétszeres a közszolgálati arány a népességhez viszonyítva.

– az univerzális ellátások kurtítása, a rászorultsági elv erősítése.

A neoliberais követelések megvalósulási esélyeit sok tényező javítja. A globális piac vezető erői, az EU versenyképességi követelményei, a hazai legerősebb érdekérvényesítő csoportok (tőkések, nagy vállalkozók) mind ebbe az irányba szorítják a társadalompolitikát és szociálpolitikát. Az említett peremfeltételek – a demográfiai változások, a forrásszűke, az erősödő individualizmus – ugyancsak felhasználhatók a neoliberais tendenciák igazolására.

Hogy van-e alternatíva, erre nehéz válaszolni. Magyarország nem függetlenítheti magát a globális összefüggésektől. A globális szinten egyelőre alig látszik alternatíva. A piac túlsúlyával szemben jelentős csoportok az antiglobalizációs mozgalmakban reménykednek, mások valamilyen erős nemzetközi, világállamszerű képződményben.

A civil antiglobalizációs mozgalom *még nem találta meg, hol sebezhető akár a hazai, akár a nemzetközi tőke*. A nagy tőkések, részvényesek nehezen azonosíthatók. Egyénileg alig támadhatók: elérhetetlenek, vagy iszonyúan védettek. Intézményeik, szentélyeik, a tőzsdék és bankok esetleg felrobbanthatók, de ez keveseket sért: a nagy üzletek java része a világhálón bonyolódik. (Az üzleti kár ilyenkor sem túl jelentős: a biztosító-viszontbiztosító lánc egyre hatékonyabb, és a végső garanciát egyre ügyesebben hárítja át a biztosítóipar sok esetben az államra.) Lehet, hogy a világháló a legsebezhetőbb pont, de egyben, éppen a bonyolult hálózatiság miatt, nagyon védett (Barabási, 2003). Ezért, ha és amennyiben antiglobális-antikapitalista érzelmek vannak a szegények mai rendbontásai, lázadásai mögött, akkor csak azt tudják pusztítani, ami elérhető számukra. Los Angeles-től Clichy sous Bois-ig, és a magyar romák elkeseredett verekedéseig a tehetetlen düh kitöréseitől legtöbbet maguk az áldozatok szenvednek. Az a gyanúm, hogy amíg a tudomány és a civilség nem találja meg a világtőke igazán sebezhető pontjait, (a fenyegetés megfelelő eszközeit), illetve amíg nem sikerül épp a leginkább ellenérdekelt csoportokkal megértetni a mai trendekben rejlő pusztító veszélyeket, amelyek hosszú távon őket magukat is fenyegetik, addig a neoliberais nyomulás nehezen fékezhető meg.

A nemzetközi piackorlátozásnak jelentős szószólói vannak. A globalizáció okozta veszélyek és károk okát Soros Györgytől (1998) az ENSZ-ig mind többen a piacokat kordában tartani tudó intézmények hiányában látják: „A globális piacok rohamosan nőttek a nélkül, hogy a zavartalan és hatékony működésükhöz szükséges gazdasági és társadalmi intézmények ezzel párhuzamosan kifejlődtek volna.” (World Commission, 2004) Ez természetesen csak félmagyarázat, hiszen az igazi kérdés az, hogy miért is nem jöttek létre ezek az intézmények? Még pontosabban azt kellene kérdeznünk, hogy azok a roppant jelentős intézmények és szervezetek az Egyesült Nemzetek Szervezetétől a Nemzetközi Valutaalapig, amelyek küldetésnyilatkozataik szerint többek között ilyen célokra szerveződtek, miért is siklottak ki erről a pályáról, miért váltak tehetetlenné, vagy miért fordultak visszajára erőfeszítéseik? A választ valószínűleg

ugyanott keresendő, ahol az antiglobalizációs mozgalmak gyengeségére adott suta és hiányos magyarázatok.

A nemzetközi és hazai erőviszonyok tehát egyaránt kedveznek a neoliberais szociálpolitika erősödésének. Ennek ellenére – ahogy ezt a (iii) szociáldemokrata alternatívánál jelezni fogom – valamennyi mozgástér van.

(ii) A 'konzervatív' alternatíva

A konzervatív vagy állami-korporatista megoldás dominánssá válását nem tartom valószínűnek. Igaz, a konzervatív eszmék előretörése nem kizárt. A 2005-ös lengyel fejlemények szerint 15 évvel a rendszerváltás után is óriási politikai erővé válhat az egyház, illetve politikai polgárjogot kaphatnak a „paleo-konzervativizmus” olyan összetevői, mint a tradicionális családeshmény, a reprodukciós jogok végletes korlátozása, a büntetőpolitika erőteljes szigorítása (halálbüntetés igenlése). Magyarországon is van talaja a paleo-konzervativizmusnak. A társadalmi összefüggések azonban némileg mások. Az egyházak szerepe eleve eltér a lengyelországitól: több egyház verseng egymással; politikai legitimációjukat történelmi szerepük kevésbé erősíti stb.

A magyar jobboldal hatalomra kerülésének mégis súlyos szociálpolitikai vonzatai lehetnek. A polgárok felosztása a „nemzeti oldalra” és a „többiekre” elfedi az ennél mélyebb társadalmi tartalmakat. Azt az illúziót kelti, mintha megosztottságunk alapja az lenne, hogy kinek erősebb, kizárólagosabb a nemzettudata. Ez a felosztás keresztbemetszi a modernitás szokásos ideológiai tömbjeit. A parlamenti ülésrendhez többé-kevésbé igazodik, de csak részlegesen függ össze a hagyományos bal- és jobboldalisággal. A parlamenti jobboldalt (főleg nagyobbik pártját) nem elsősorban a hagyományos konzervatív értékek dominanciája jellemzi, hanem a lelki-érzelmi töltésű „nemzeteszme”. Az érzelmi töltés miatt – a háború előtti helyzetre emlékeztetően – „olyan társadalmi réteghez fordul, mely elhelyezkedése és érzése szerint jobboldali, de olyan tartalmi követelésekkel, melyek jórészt baloldaliak”.⁴ A baloldali követelések ebben az esetben általában a jólét növelésére irányulnak, alkalmasint gazdagellenes, vagy épp egyenlősítő retorikával, de a jobboldali társadalmi bázis nem teszi lehetővé e követelések univerzális, mindenkit átfogó tartalmát. Ez már csak az érzelmi töltésű, kirekesztő jellegű osztályozási elv miatt sem lehetséges. A közösség egyik részét pozitív módon, „nemzethez tartozásukkal” definiálja, a másik oldalhoz azonban nem tud ezzel egyenértékű pozitív tartalmat rendelni. Számukra csak a nemleges meghatározás marad, amely jó és rossz oldalhoz tartozást, felsőbb- és alsóbbrendűséget sugall. Ez alapjában tér el a modern (formális, jogállami berendezkedésre épülő) demokráciák azon hagyományától, amely minden ideológiai tömbösödés – republikánus és demokrata, vagy liberális, szocialista és konzervatív, Whig és Tory stb. – esetében fogalmilag is érzékelteti a felek egyenrangúságát. A nemzeti–nem nemzeti, érzelmi alapú felosztás a demokráciát is lelki vagy érzelmi elvek alapján szabályozná. Az érzelmi demokrácia „irtózik attól, hogy formális legyen, s egyképpen mérjen mindenkinek”, hiszen eleve abból indul ki, hogy a nemzeti oldal az „igaz”, a másik oldal tehát nem lehet az. Ez a felfogás azért is gátja a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésének, mert a történelem tanúsága szerint „minden kirekesztőleges demokrácia a gyakorlatban a

gyöngék, a szociálisan alullevők ellen fordul”. Ennek elsődleges oka az, hogy az érzelmi alapú politizálás legfontosabb társadalmi bázisát valószínűleg két nagy társadalmi csoport alkotja. Az egyik a háború előtti „keresztény középosztály” és gazdag parasztság megmaradt, és itthon maradt leszármazottaiból verbuválódik. Az ő konzervativizmusuk és nemzettudatuk részben áthagyományozott, részben az államszocialista diktatúrával való szembenállásukból táplálkozik. A másik társadalmi bázist azok az „alsó középrétegek” alkotják, amelyek tagjai hihetetlen erőfeszítéssel még éppen meg tudnak kapaszkodni, és ezért elutasítják a szegényekkel való bármilyen azonosulást.

Az ilyen jellegű társadalompolitika gyakorlati következményei eléggé ismertek. A családpolitikában felerősödhetnek a tradicionális családeshozzátartozást és a társadalmi hierarchiát erősítő elemek. Ez konkrétan pl. a gyermeküket egyedül nevelők kedvezményeinek csökkentését, illetve a felső- és középosztálynak kedvező adókedvezmények vagy hitelkonstrukciók visszaállítását jelenti. Ugyancsak a hierarchia-szentesítés motiválhat bizonyos, a szegények helyzetét tovább rontó intézkedéseket, pl. a szociális minimum eltörlését vagy gyengítését, az álláskereső támogatási rendszer gyöngítését. A legnagyobb kérdés a cigánypolitika jövője konzervatív kormány esetén. A magyar konzervativizmus nincs felvértezve a rasszizmus ellen, ezért pl. az etnikai szegregáció számára elfogadhatónak, megideologizálhatónak tűnik. Minthogy a roma népesség jelentős aránynövekedése várható, ez a szegregáló politikát roppant veszélyessé, hosszú távon fenntarthatatlanná teheti. Ugyanakkor a romák arányának növekedése még konzervatív politika esetén is kikövetelhet némi pozitív diszkriminációt a romák javára, részben azért, mert a roma népesség mind fontosabb szavazótábor, részben a kataklizmák elkerülése érdekében. Mindemellert azt gondolom, hogy bizonyos alapkövek jobboldali kormányzás esetén is megmaradnak. A korporatista, államilag szentesített hierarchiákkal működő társadalombiztosítás, mint központi intézmény szerepének visszatérése valószínűtlen – jóllehet a közalkalmazottak kivételes elbírálása nem kizárt. Bizonyos univerzális rendszerek – például a családi pótlék – olyan társadalmi támogatottságot élveznek, hogy színvonalrontásuk, sőt némi hierarchizálásuk is elképzelhető (pl. adójóváírás, iskolalátogatási pótlék), de szétrombolásuk nem. Ami tehát a jobboldali, illetve konzervatív eszményekből a jóléti rendszerekre hat, az jórészt beépülhet egy vegyes, arctalan libikókapolitikába. A teljes arculatváltás valószínűtlen. Ami mégis megvalósulhat, az jelentősen visszavetheti a társadalmi integrációt, illetve erősítheti a szegénység újratermelődését.

Ennek az alternatívának, illetve tartóssá válásának a valószínűsége több okból nem túl nagy. Vannak gyengén ható okok. Így például a leírt tendencia markánsan szembeáll ugyan a ma dominánsnak látszó európai szellemiséggel, ám az EU eszköztelen az ilyen problémákkal szemben, és maga a szellemiség is valamennyit változhat. Vagy, más példával, számos jobboldali lépés ellentétes ugyan a lassan öntudatra ébredő szegények és cigányok érdekeivel, ám nagyon megfelel a biztonságát féltő, a szegényeket elutasító alsó középosztálynak, ezért jelentős támogatottsága lehet. Erősebb ok az, hogy a kevésbé tradicionális terminusokban kifejezhető jövőképek – az információs társadalom, vagy a posztmodern társadalom – olyan erővé válnak, amelyek nem férnek össze a hagyományos hierarchiákkal.

(iii) A szociáldemokrata alternatíva

Esping-Andersennél a harmadik, legkisebb országcsoporthoz tartozó skandináv országokból áll, amelyekben az univerzalizmust és a szociális jogokat mindenkire, azaz a középosztályokra is kiterjesztették. (Ezzel a munkaerő *dekommodifikációját*, azaz árujellege megszüntetését is igyekeztek megvalósítani.) „A szociáldemokraták [...] olyan jóléti államra törekcsenek, amely mindenkinek tisztességes szintű ellátást nyújt és nemcsak minimális szintet a rászorulóknak.”

Ez a modell sokban hatott Európára. Az, amit még mindig „Európai szociális modellnek” hívnak, alapértékekben is, gyakorlati megoldásokban is sokat átvett a skandináv modelltől. (Igaz, közben a „harmadik utas” felfogás erősödött.) A neoliberais szószólók már hosszú ideje ennek a jóléti államnak a haláláról beszélnek. A statisztikai tények azonban ezt a kategorikus állítást nem támasztják alá. Az EU 15 „régii” tagállamának nagyobb részében 1994 és 1998 között valóban csökkent a szociális kiadások GDP-hez viszonyított aránya, de 1998 után a tendencia megfordult. Azóta természetesen vannak stilizálások és kiigazítások, de a szociális kiadások aránya az országok többségében emelkedik (European Commission, 2004, 2005). A 2004-ben csatlakozott országokban a kép vegyesebb. Az EU nem eléggé érzékeny arra a problémára, hogy ha a számos társadalmi problémával terhelt és a régi EU-nál rosszabb közösségi ellátásokkal működő új tagállamokat a szociális kiadások lefaragására készíti, ezzel a már ma is mély jóléti szakadékot növeli (Ferge, 2002). Ugyanakkor nagyon sok olyan ösztönzés indul ki Brüsszelből, amely a politika középpontjába kívánja állítani a szegénység és kirekesztés, illetve a társadalmi összetartozás ügyét.

A magyar baloldali kormányok szociálpolitikai mérlege 2005 közepéig elég vegyes képet mutat (Ferge, 1998, 2003, 2005). A már elemzett sokféle erő hatására, továbbá minden párt ideológiai vegyessége, olykor pedig a szocialista-liberális koalíció kényszerei miatt is igen sok engedményt tettek a neoliberalizmusnak. Az első három kormány törvényeinek elemzése szerint az első, konzervatív kormány mérlege az itt kívánatosnak tartott szociálpolitikai értékek szempontjából többnyire pozitív, a második – szociál-liberális – kormányé vegyes, a harmadik, jobboldali kormányé inkább negatív. (2. táblázat) A negyedik kormány első három évéről részletes törvényelemzés nem készült, de a kép ismét elég vegyesnek tűnik. A legnagyobb pozitívumnak azt tartom, hogy – nem kis részben az EU hatására – a szegénység és kirekesztés elleni fellépés megjelent a politikai közbeszélésben és a kormányzati munkában. A legnagyobb hiba talán az volt, hogy a harmadik kormány jogfosztó, vagy az újraelosztást a jobb helyzetűek javára torzító lépéseit a negyedik kormány az első három évben szinte érintetlenül hagyta.

Jelentős változás a Gyurcsány-kormány második évében, a 100 lépés programmal, majd az ezt követő jogszabály-módosításokkal indult el. Igaz, a 100 lépésen belül is voltak vitatható elemek (Ferge, 2005). Az is igaz, hogy a pénzsűke miatt egyelőre sokkal inkább kormányzati elköteleződésekről és szándékokról van szó, mint a szándékok kivitelezéséről. (Egyetlen példával: a családi ellátások átszabása megteremtette a kereteket egy méltányosabb, hatékonyabb és integratívabb rendszer felé. Forrássűke miatt azonban ezek az előnyök csak kis részben realizálódtak eddig.) Mégis, a lépések többsége egy irányba mutat.

A 2005 tavasza óta megjelenő kormányzati szándékok legjellemzőbb vonásai a következők:

- a javasolt módosítások inkább erősítik, mint gyengítik a jogokat;
- többnyire az igazságosabb és méltányosabb elosztást szolgálják;
- inkább a rosszabb, mint a jobb helyzetű csoportoknak kedveznek;
- fontos pozitívumuk, hogy a munkára ellenőztönző hatásokat *nem* adminisztratív szigorral, hanem a munkavállalás ösztönzőbbé tételével oldják meg;
- 15 év óta először jelenik meg olyan kormányzati szándék, amely szembefordul az erősödő társadalmi és etnikai szegregációval;
- elindult egy olyan kormányzati gondolkodás és részben gyakorlat, amely hosszú távon próbálja meg a szegénység és kirekesztés mechanizmusait megváltoztatni (pl. a Biztos kezdet programmal, vagy a szakiskolai képzés jelentős átalakításával).

Az MSZP programjáról 2006 januárjában még csak sejtések vannak. Amennyire ezeknek hinni lehet, az MSZP jelentős mértékben magáévá teszi a fenti kormányzati elkötelezettségeket.

Az eddigiek alapján valószínűsíthető, hogy ha az ötödik kormányban jelentős szerep jut a szocialistáknak, akkor ezek a tendenciák – legalább részben – folytatódnak. Minthogy ez azt is jelenti, hogy a második Nemzeti Fejlesztési Tervből ezekre a célokra is becsatornázódnak erőforrások, 2013-ig valamennyire kijelölődnek a vágányok. Mindez nem jelenti azt, hogy a jóléti rezsim hibridjellege megszűnik, csak azt, hogy erősödnek benne a szociáldemokrata elemek.

Más szavakkal: 2005 óta erősödő tapasztalat, hogy a jobboldali, illetve a neoliberais szociálpolitikának van alternatívája. Igaz, ahhoz, hogy ezek a szándékok megvalósuljanak, a ma beláthatónál több forrásra van szükség. De az is igaz, hogy ha ehhez van politikai akarat, akkor az európai alapokból jelentős összegek szolgálhatják a társadalmi kohéziót erősítő szociálpolitikát, a szegénységet újratermelő mechanizmusok átalakítását.

Összegzés

A magyar szociálpolitika következő 10 évét sok tényező alakítja. A világpolitikai történések perdöntőek, de ezekből semmit nem tudtunk itt figyelembe venni. Magyarországon belül a forrásszűke ellenére van valamelyes mozgástér. Hogy ezt az ország hogyan fogja kihasználni, az alapvetően a 2006-os választás kimenetelén múlik. Igaz, a kormány „színétől” függetlenül van esély a neoliberális irányba való elmozdulásra, mert jelentős a globális nyomás is, erős hazai érdekcsoportok nyomása is ebbe az irányba. A szociálpolitika arculatát azonban a kormányok a eddiginél erősebben fogják alakítani. 15 év után kezd némileg tisztulni a helyzet. Az ország már túl van azon az időszakon, amikor végbement a belülről kormányozhatatlan (kormányzatilag feladott) rekapitalizálás. El lehet kezdeni hosszabb távlatokban gondolkodni, valamilyen jövőképet kialakítani. Az is kezd a politika számára világossá válni, hogy különböző szociálpolitikai elvek és eszköztárak vannak, és ezek többé-kevésbé szerves egészet alkotnak. Mindez a hibridjelleg valamelyes tisztulását indokolja.

Jobboldali győzelem esetén az valószínűsíthető, hogy az ország távolodik az európai szociális modelltől, és újra felerősödnek a társadalmat megosztó, a szegénységet hátrányba hozó tendenciák. Baloldali győzelem esetén van esély, még a forrásszűke mellett is, egy markánsan baloldali, jogbővítő, univerzális elemeket is tartalmazó, integratív társadalompolitika megerősödésére.

Különösen kedvező lenne, ha *néhány alapkérdésben* (főként a romák integrációjával, valamint a szegénységet újratermelő mechanizmusokkal kapcsolatban) közmegegyezés jönne létre a politikai pártok között, és nem rombolnák le szisztematikusan, Kórmíves Kelemen mintájára azt, amit az előző kormány elkezdett. Ilyen megegyezésre a következő 6–8 évben még kevés esélyt látok.

Táblázatok

1. táblázat. Közszolgálatban dolgozók a foglalkoztatottak és az össznépesség arányában.
A táblázat adatai bizonytalan megbízhatóságúak – csak kiindulópontként szolgálnak

Ország	Népesség száma (fő)	Foglalkoztatottak száma (fő)	Közszolgálatban dolgozók a foglalkoztatottak arányában %	Közszolgálatban dolgozók a népesség arányában (%)
Lengyelország	38 251 000	13 682 000	2,52	0,9
Szlovákia	5 379 000	2 149 000	3,10	1,24
Spanyolország	40 721 000	17 866 000	10,64	4,67
Németország	82 277 000	35 463 000	11,16	4,81
Olaszország	57 348 000	22 438 000	15,39	6,02
Ausztria	8 132 000	3 654 000	13,78	6,19
Belgium	10 287 000	4 144 000	16,93	6,82
Portugália	10 305 000	5 125 000	14,10	7,01
Görögország	10 950 000	4 331 000	19,44	7,69
Magyarország	10 188 000	3 900 000	20,22	7,74
Franciaország	59 322 000	24 175 000	19,93	8,12
UK	59 113 000	27 929 000	17,84	8,43
Finnország	5 188 000	2 384 000	24,11	11,08
Svédország	8 869 000	4 311 000	27,92	13,57
Dánia	5 359 000	2 742 000	30,63	15,67
Norvégia	4 514 000	2 273 000	31,74	15,98
Írország	3 847 000	1 836 000		-

Forrás: OECD, 2001 | KSH, 2004 | ILO (OECD) | ILO (OECD)
Varga Attila PhD-hallgató gyűjtése.

2. táblázat. Az első három kormány 12 legfontosabb szociális törvényének szándékolt hatásai – összesítés (csak tendenciákat jelző információk)

	1. kormány		2. kormány		3. kormány	
Törvény hatásának iránya	+	-	+	-	+	-
	Szociális és emberi jogokra gyakorolt hatás					
Jogok ereje (növekvő+, csökkenő-)	9	4	6	5	6	7
	Redistribúció terjedelmére gyakorolt hatás					
Redistribúció bővítése,+ vagy szűkítése	5	4	3	4	4	4
	Redistribúció szándékolt hatása: „megcélzott” csoportok elhelyezkedése a jövedelemeloszlásban					
Lent (szegények)	2	3	6	3	1	3
Középen	0	1	0	1	3	0
Fent (jómódúak)	0	0	0	1	4	0
Mindenki (univerzális hatás)	6	1	2	2	0	3

Függelék

Példa a jövőkutatói megközelítésre, amelyet a tanulmányban nem tudunk alkalmazni.

Hideg Éva

Egyetemi docens

www.bkae.hu/jkut/download/TARSADJOVMOD.doc

Társadalmi jövőmodellek

Fogalma: jövőbeni lehetséges társadalmi állapotok kialakulásuk folyamatában való bemutatása

A posztindusztriális korszak lehetséges társadalmi modelljei

- 1. Információs és kommunikációs technikák, technológiák elterjedése*
  - Információs társadalom
  - Informalizált társadalom
  - Duális
  - Plurális
- 2. Társadalmi értékrendszer megújulása*
  - Igazságos verseny társadalma
- 3. Társadalom és környezet kapcsolatának koevolúciója*
  - Fenntartható társadalom
- 4. Társadalmon belüli kapcsolatok evolúciós átalakulása*
  - Interaktív szükségletek társadalma

Ad 1. a) Információs társadalom

Generáló eleme: információs és kommunikációs technológiák fejlődése

Információs szektor:

- Információs ipar
- Tudásipar
- Művészeti ipar
- Etikai ipar

Gazdasága:

- Szuperszimbolikus
- Hálózati infrastruktúrán alapul
- Az értéktermelés és -növekedés forrása az információ termelése és felhasználása

Ad 1. b) Informalizált társadalom

Generáló eleme: információs és kommunikációs technológiák fejlődése

Informalizáció: az új technikák, technológiák alkalmazásának, használatának új formái

Alternativitás:

- Tartós munkanélküliség – önfoglalkoztatás
- Univerzalizált – személyre szabott életmód
- Devianciák – öntevékenység, önművelés

Lehetséges formái:

- Duális informalizáció
- Plurális informalizáció

Duálisan informalizált társadalom

A társadalom *kettészakadása*

A fejlődéssel lépést tartókra és az abból kiszorulókra:

„a 20 a 80-hoz társadalom” kialakulása

Társadalmi dualizmus:

- A fejlődést generálók hatalma
- A középosztály eltűnése
- Állam a társadalmi konfliktusok kézben tartója, kezelője

Duális gazdaság:

- Formális gazdaság virágzása
- Informális gazdaság térnyerése
- Szakadék a két gazdaság között

Plurálisan informalizált társadalom

Informalizáció a humán értékek és szükségletek jegyében

- Humán célokat szolgáló technikai fejlődés
- Posztaylori munkaszervezés általánossá válása

Társadalmi pluralizmus:

- Egyéni igény szerinti életmódváltások
- Folyamatos képzés, önképzés
- A társadalom adaptációs képességét segítő állam

Plurális gazdaság:

- Társadalomba visszaintegrálódó
- Személyre szabott szükségleteket kielégítő
- Formális és informális gazdaságok átjárhatóvá válása

Ad 2. Igazságos verseny társadalma

Problémák: a természeti környezet elszennyeződése és a társadalmi különbségek növekedése

Megoldás: a társadalomban uralkodó értékek és ideológiák megváltoztatása (neveléssel) – esélyegyenlőségen alapuló verseny

Kívánatos értékek:

- Élet tisztelete
- A természet az élet és a társadalom létfeltétele
- Posztmaterialis értékek előtérbe kerülése
- Emberi életkörülményekhez való jog elismerése és érvényre juttatása

Új értékrendszer:

- Zsidó–keresztény
- Általános emberi jogok

Igazságos versenygazdaság:

- Konkurencia helyett értékvezérelt verseny
- „a kicsi szép” és gazdaságos is

ad 3. Fenntartható társadalom

Probléma: a természeti környezet pusztulása – uralom a természet felett

Megoldás: a természet és a társadalom koevolúciója = egymáshoz alkalmazkodó fejlődése

Környezeti – technikai, technológiai – szociális fenntarthatóság:

- A tiszta természet értékkeé válása
- Tiszta technológiák
- Helyi környezet eltartóképességének fenntartása

Fenntartható gazdaság:

- Környezettudatos gazdálkodás
- A környezeti, a technikai és a szociális fenntarthatóság kiszolgálása

Ad 4. Interaktív szükségletek társadalma

Evolúció: a társadalom belső kapcsolatrendszerének átszerveződése, átstrukturálódása önfejlődés révén

Új szükségletek: közvetlen kapcsolatban levés emberek, társadalmi intézmények, technológiák és természet között

Kommunikáció: a tér és az idő fizikai korlátjainak legyőzése:

- „Az éppen akkor és éppen ott” levés
- Az információk értelmezése
- Cselekvés

Interaktív társadalom:

- Egyszerre lokális és globális – holisztikus
- Egyszerre egyéni és közösségi – participatív

Interaktív gazdaság:

- Gyors és sokoldalú kommunikációra alapozott
- A gazdasági érték forrása: egyéni információértelmezéseket és cselekvéseket lehetővé tevő áruk és szolgáltatások.

Jegyzetek

- 1 A egyes rendszerek leírásánál saját korábbi elemzéseimet használok fel.
- 2 A tanulmány a 2006. évi választások előtt íródott. Noha a legnagyobb esélyt a neoliberális alternatíva térhódításának adtam már akkor is, optimista voltam a tekintetben, hogy ha a szocialisták kerülnek 2006-ban kormányra, akkor némileg erősíteni fogják a szociáldemokrata, integratív és univerzalisztikus törekvéseket. 2006 őszén a helyzet rosszabbnak látszik: a MSZP messze nem áll ellen kellő határozottsággal a társadalmat megosztó, a szegénységet tartósító neoliberális törekvéseknek.
- 3 <http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/neoliberalism.html>
- 4 A bekezdés idézeteinek forrása Kecskeméti György 1937-ben írt tanulmánya, a „Mai magyar szellem”, amely az akkori magyar harmadik utas ideológiát elemezte. (Kecskeméti, 2002)

Irodalom

- Barabási Albert László (2003): *Behálózva (Linked)*. Magyar Könyvklub.
- European Commission – Eurostat (2004): The Social situation in the European Union. http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/publications/2004/keag04001_en.pdf
- European Commission: Commission services document on implementation and update reports on 2003–2005 naps/inclusion. First draft, October 2005.
- Ferge Zsuzsa (1992): Magyar szociálpolitika, 1992. In: *Politikai Évkönyv 1993*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Ferge Zsuzsa (1996): Magyar szociálpolitika, 1995. In: *Magyarország Politikai Évkönyve*.
- Ferge Zsuzsa (1997): A szociálpolitika paradigmaváltása – A társadalmi individualizálása. In: *Évkönyv '98. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*. Budapest: Magyar Lajos Alapítvány. 31–63.
- Ferge Zsuzsa (1998): Szociálpolitika 1989–1997. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass Lászkó (szerk.): *Magyarország Évtizedkönyve. (A rendszerváltás: 1988–1998)*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 554–570.
- Ferge Zsuzsa (1999): Az állami szociálpolitika változásának irányai a rendszerváltozás óta. *Politika és társadalom 1989–1998*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudományos Akadémia. 165–188.
- Ferge Zsuzsa (2003): Szociálpolitika az ezredfordulón a törvényhozás tükrében. In: Kulcsár Kálmán–Bayer József (szerk.): *Magyar Tudománytár, 5. kötet*. MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth Kiadó. 158–176.
- Ferge Zsuzsa (2005): 100 lépés program – Ellentmondásos előrelépések. *Egyenlítő*, 2005/5. (november). 2–10.
- Ferge, Zsuzsa (2002): European Integration and the Reform of Social Security in the Accession Countries. *European Journal Of Social Quality*, Volume 3 Issue 1/2. 9–25.
- Kecskeméti György (2002) : *Philippos és Demosthenes*. Budapest: Ulpius-Ház.
- Soros, G. (1998): *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*. New York: Public Affairs.

